

Антошкіна В. К. Гносеологічна природа тлумачення цивільно-правових норм

Розглянуті базисні герменевтичні основи, які використовуються цивілістичною наукою. Досліджено філософсько-методологічні основи тлумачення як різновиду пізнання, а також основні властивості процесу тлумачення цивільно-правових норм як процесу мислення. Проаналізовано філософські традиції та підходи щодо розуміння суті суб'єктно-об'єктних відносин і гносеологічної природи тлумачення цивільно-правових норм. Визначено тлумачення норм цивільного права як складне, комплексне явище, яке слід розглядати в двох аспектах: з'ясування змісту норми і його пояснення та роз'яснення. Досліджено процес з'ясування і дослідження цивільно-правової норми в процесі інтерпретації з гносеологічного аспекту.

Ключові слова: тлумачення, норми права, цивільно-правові норми, гносеологічна природа, герменевтика, мислення.

Антошкіна В. К. Гносеологическая природа толкования гражданско-правовых норм

Рассмотрены базисные герменевтические основы, которые используются цивилистической наукой. Исследовано философско-методологические основы толкования как разновидности познания, а также основные свойства процесса толкования гражданско-правовых норм как процесса мышления. Проанализированы философские традиции и подходы к пониманию сути субъектно-объектных отношений и гносеологической природы толкования гражданско-правовых норм. Определено толкование норм гражданского права как сложное, комплексное явление, которое следует рассматривать в двух аспектах: выяснение содержания нормы и его объяснение и разъяснения. Исследован процесс выяснения и исследования гражданско-правовой нормы в процессе интерпретации с гносеологического аспекта.

Ключевые слова: толкование, нормы права, гражданско-правовые нормы, гносеологическая природа, герменевтика, мышление.

Antoshkina V. The epistemological nature of interpretation of civil law

Considers the basic hermeneutic framework, which are used civilico science. Investigated the philosophical and methodological foundations of the interpretation as a kind of knowledge, as well as the basic properties of the process of interpretation of civil law as a process of thinking. Analyzes philosophical traditions and approaches to understanding the essence of subject-object relations and the epistemological nature of interpretation of civil law. Defined interpretation of the norms of civil law as a complex phenomenon that should be considered in two aspects: clarification of the meaning of norms and its explanation and clarification. The process of finding out and study of the civil legal norms in the interpretation of the epistemological aspect.

Key words: interpretation, the rule of law, civil law norms, epistemological nature, hermeneutics, thinking, knowledge.

УДК 340

*Андрій Олегович Барчук,
здобувач Національної академії
внутрішніх справ*

НАДЗВИЧАЙНІ ЗАКОНИ В СИСТЕМІ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

Однією з необхідних умов розвитку та належного функціонування правової держави, громадянського суспільства є формування єдиної законодавчої бази, яка має забезпечити правову інформованість населення держави як за звичайних умов розвитку держави та різноманітних інституцій громадянського суспільства, так і за умови виникнення надзвичайних (кризових) ситуацій та обставин. Водночас наявність упорядкованої законодавчої бази є необхідною умовою для забезпечення узгодженості, несуперечності дії нормативно-правових актів держави. Системність законодавства зумовлюється ієрархічністю тих нормативно-правових актів, що становлять його зміст. Кожен із них характеризується власними особливостями, що зумовлено визначенням його місця у масиві існуючих нормативно-правових актів. Це стосується насамперед надзвичайних законодавчих актів, які, на наше переконання, характеризуються власними ознаками, що визначають їхнє особливе місце і роль у системі інших законодавчих актів.

Природа надзвичайних законів була предметом наукового аналізу таких учених, як Г. Дудка, А. Заєць, О. Кириченко, М. Козюбра, І. Овчаренко, Н. Оніщенко, М. Панов, О. Петришин, С. Погребняк, В. Смородинський, О. Фомін, М. Цвік. Однак аналіз їхнього місця у системі чинного законодавства все ще залишається поза увагою науковців.

Метою публікації є з'ясування співвідношення надзвичайних законів з іншими нормативними актами вищої юридичної сили та визначення місця надзвичайних законів у системі законодавства України.

З огляду на відсутність нормативного визначення місця надзвичайних законів у системі нормативно-правових актів України спробуємо обґрунтувати це, беручи до уваги характеристики співвідношення загального і спеціального правового регулювання.

У сучасній юридичній науці існує значна кількість наукових поглядів щодо особливостей співвідношення норм загальної та спеціальної дії. Так, у загальній теорії держави і права це передбачає, що норми права поділяються не лише залежно від предмета правового регулювання, а й залежно від того, яку роль вони виконують у регулюванні суспільних відносин, яким способом їх регулюють [1, с. 44]. Продовжуючи цю думку, М. Байтін вважає, що загальні норми забезпечують реалізацію цілей правової

регламентації широкого кола суспільних відносин певного роду. Спеціальні норми – це приписи, які регулюють будь-який відповідний вид родових суспільних відносин з урахуванням притаманних їм особливостей, специфіки, конкретних умов. Окрім того, спеціальні норми існують і функціонують лише як безпосередньо регулятивні [2, с. 164–165]. А. Венгеров звертає увагу на той факт, що залежно від предмета регулювання розрізняють загальні й спеціальні норми, які забезпечують більш конкретне регулювання одного і того ж предмета, при чому за їх конкуренції перевага у застосуванні надається спеціальній нормі [3, с. 227].

Взаємодія спеціальних і загальних норм права, на думку І. Спасибо-Фатеевої, полягає у тому, що спеціальні норми уточнюють загальні, а загальні встановлюють засади та основоположний напрям спеціального регулювання [4, с. 167].

Співвідношення загальних і спеціальних норм полягає у тому, що під час їхнього застосування до одних і тих самих (однакових) фактичних обставин необхідно брати до уваги те, що спеціальний закон скасовує дію загального [5, с. 318].

Спеціальні норми покликані фіксувати винятки, додаткові умови реалізації, межі дії певних прав та здійснення обов'язків, особливий суб'єктний склад правовідносин чи відмінні від загальної норми часові межі, а також забезпечувати більш повне та однозначне регулювання певних видів правовідносин [6, с. 7].

Таким чином, дотримуючись науково-обґрунтованих ідей та поглядів учених щодо розуміння та співвідношення загальних і спеціальних норм, вважаємо цілком доцільним та необхідним зміст відповідних положень трансформувати у площину проблеми співвідношення звичайних (поточних) законів і надзвичайних законів.

Складність ситуації та можливість настання негативних наслідків або ж ліквідацію наслідків, які вже настали під час виникнення кризових моментів у процесі функціонування різних сфер суспільства та напрямів діяльності держави, вказує на певний особливий характер тих законів, які покликані нейтралізувати та належним чином регулювати відповідні відносини. Це означає, що у випадку введення воєнного чи надзвичайного стану, оголошення надзвичайної ситуації необхідним є прийняття надзвичайних законів, які більш досконало, конкретизовано й додатково мають упорядкувати відносини, що є наслідком зазначених вище обставин і потребують негайної та чіткої законодавчої регламентації. Отже, статус надзвичайних законів матиме спеціальний характер, що передбачає пріоритет їх положень порівняно з положеннями звичайних (поточних) законів. Цілком очевидним є те, що на момент реалізації положень надзвичайних законів саме дія звичайних (поточних) законів призупинятиметься із моменту настання наслідків надзвичайної ситуації чи стану.

Відповідно, особливістю надзвичайних законів і не менш важливим критерієм їхньої класифікації є часові межі дії. Зокрема, для надзвичайних законів переважним є тимчасовість їх дії, що зумовлюватиметься тривалістю надзвичайної ситуації чи стану, процесом подолання негативних наслідків, які настали. У межах цього можливо зазначити, що надзвичайні закони відрізняються від інших законів у цілому, зокрема й від звичайних (поточних) за часом дії. У межах класифікації законів і визначення місця надзвичайних законів у системі законодавства України слід зазначити, що їхня дія має тимчасовий характер. На відповідну особливість надзвичайних законів вказують і автори підручника із загальної теорії держави і права. На їхню думку, надзвичайні закони – це нормативні акти тимчасово характеру, які приймаються за надзвичайних обставин і можуть призупиняти дію чинних у відповідній сфері законів (наприклад, для забезпечення безпеки громадян у разі катастроф, епідемії, захисту конституційного ладу при спробі захоплення державної влади шляхом насильства тощо) [7].

Надзвичайні закони мають пріоритет над іншими звичайними (поточними) законами, однак слід одразу зауважити, що наявність пріоритетності закону існує виключно на момент чинності надзвичайних законів та визначається часовими межами існування самої критичної ситуації чи обставин.

Предмет правового регулювання надзвичайних законів, безумовно, відрізняється від предмета правового регулювання звичайних (поточних) законів за своєю важливістю та фундаментальністю саме в умовах надзвичайних ситуацій та станів, а також змістом цілеспрямованого регулювання конкретної групи надзвичайних відносин. Так, надзвичайні закони стосуються умов належного функціонування всього суспільства й держави саме в умовах надзвичайних ситуацій та уникнення можливих негативно незворотних наслідків. Саме цим обґрунтовується природа та особливий статус надзвичайних законів, які зовсім не спрямовані на регулювання поточних відносин, що виникають у процесі нормального та стабільного функціонування суспільства й держави. Тому, на нашу думку, це визначає відмінність між надзвичайними законами та звичайними (поточними) законами, кожен із яких залежно від особливостей напряму функціонального призначення займає окреме місце в системі законодавства.

Відмінною ознакою надзвичайних законів є процедура їхнього прийняття. Складність ситуації, яка зазвичай призводить до тяжких наслідків, характер і зміст відносин, які виникають, безумовно, потре-

бують оперативного прийняття необхідних законів. Окрім того, особливий змістовний аспект надзвичайних законів та лише виняткове коло відносин, на які спрямована їхня регулятивна дія, вимагає до ретельної підготовки, оперативності прийняття.

Підбиваючи підсумки щодо аналізу горизонтальної структури системи законодавства, можна дійти висновків, що надзвичайні закони характеризуються комплексним (міжгалузевим) характером, що зумовлено наявністю у них норм різних галузей права, які регулюють під час введення надзвичайного чи воєнного стану або оголошення надзвичайної ситуації різні за змістом суспільні відносини.

Вертикальна структура системи законодавства та місце надзвичайних законів у цій системі зумовлена особливим характером надзвичайних законів. Доцільно констатувати, що це визначає й особливе місце надзвичайних законів у системі законодавства України, яке можливо підтвердити, засновуючись на таких авторських позиціях щодо місця надзвичайних законів у системі законодавства України:

1. За юридичною силою надзвичайні закони визначаються як такі, що мають відповідати положенням Основного Закону держави – Конституції України та конституційним законам. Саме ці нормативно-правові акти мають вищу юридичну силу з-поміж інших. Однак, приймаючи надзвичайні закони, необхідно виходити із характеру надзвичайної ситуації (стану) та настання можливих наслідків. Це надасть змогу законодавцям визначити зміст надзвичайних законів, положення яких в одному випадку буде відповідати як Конституції України, так і конституційним законам. В іншому разі настання можливих наслідків у формі нанесення значної шкоди здоров'ю та життю людей може вимагати прийняття таких за змістом надзвичайних законів, які можуть тимчасово призупиняти дію певних положень Конституції та/або конституційних законів.

2. Порівняно зі звичайними (поточними) законами, надзвичайні закони характеризуються певним бівалентним характером, який виявляється у такому: 1) за відсутності надзвичайної ситуації в процесі функціонування суспільства та держави надзвичайні закони будуть співвідноситися зі звичайними (поточними) законами як рівноцінні категорії, що мають юридичну силу, приймаються суб'єктами правотворчості в чітко регламентованому процесуальному порядку, характеризуються часовими межами і межами дії тощо; 2) за наявності надзвичайної ситуації (стану) звичайні (поточні) закони та надзвичайні закони будуть співвідноситися як загальне та спеціальне, оскільки надзвичайні закони будуть мати спеціальний статус, що передбачатиме тимчасову відміну або призупинення тих чи інших положень звичайних (поточних) законів.

3. Надзвичайні закони, порівняно зі звичайними (поточними) законами, відрізняються процедурою їх прийняття, що, на нашу думку, може мати дещо спрощений характер, який зумовлюється необхідністю оперативного прийняття відповідного різновиду законодавчих актів.

4. Надзвичайні закони, порівняно зі звичайними, покликані регулювати суспільні відносини, що виникають під час кризових ситуацій у суспільстві й державі і за умови значної дестабілізації, що може призвести до незворотних наслідків. Таким чином, можливо стверджувати, що вони приймаються виключно з питань, пов'язаних із виникненням кризових ситуацій та станів з метою стабілізації у суспільстві і державі.

5. Надзвичайні закони є законами прямої дії.

6. Надзвичайні закони, порівняно зі звичайними (поточними) законами, приймаються виключно представницьким органом законодавчої гілки влади, натомість суб'єктами прийняття звичайних (поточних) законів є як орган законодавчої гілки влади, так і громадянське суспільство в процесі всенародного голосування (референдум).

Окрім характерних відмінностей надзвичайні і звичайні (поточні) закони мають низку спільних рис:

- у системі нормативно-правових актів мають вищу юридичну силу;
- приймаються вищим представницьким органом державної влади (парламентом);
- регулюють найбільш важливі сфери суспільних відносин, які потребують правової регламентації та становлять предмет компетенції (відання) вищого представницького органу державної влади;
- приймаються в особливому процедурному порядку, який визначений на законодавчому рівні.

Водночас у чинному законодавстві України фактично відсутнє конкретне закріплення ієрархії нормативно-правових актів, визначення видів законів загалом, а також надзвичайних законів та їхнього місця серед інших законів зокрема. Існуючий стан, безумовно, може породити безліч проблем негативного характеру у майбутньому за умови виникнення надзвичайних станів, що потребуватимуть вжиття оперативних правових заходів.

Це обумовлює необхідність певних законодавчих пропозицій щодо необхідності відображення інституту надзвичайних законів у зазначених вище проектах Законів України «Про нормативно-правові акти». Існування у статусі «проектів» не лише одного такого закону значно ускладнює авторську пропозицію щодо внесення змін до їхніх положень, тому слід, на нашу думку, обмежитися загальною пропозицією такого змісту.

З метою вдосконалення правового регулювання надзвичайних ситуацій, обставин та законодавчого визначення видів надзвичайних законів і їхнього місця з-поміж інших законодавчих актів вважаємо за доцільне законодавчо закріпити види законів шляхом викладення їхнього змісту в такій редакції:

1. Закони поділяються на: конституційні, звичайні (поточні) та надзвичайні.

Окрім того, у наступних частинах відповідної статті, де визначатиметься ієрархія законодавчих актів, слід передбачити, на нашу думку, підстави, які вказуватимуть, за яких умов надзвичайні закони будуть мати вищу юридичну силу з-поміж інших законів та можливість тимчасового призупинення положень чинних на той момент законів України. Законодавче закріплення таких підстав унеможливить виникнення колізій у законодавстві на момент введення надзвичайного чи воєнного стану або оголошення надзвичайної ситуації.

Таким чином, надзвичайні закони заслуговують особливого місця у системі законодавства України, а саме в статусі «спеціальних» законів як особливого різновиду законів загалом. Такий статус зумовлено певними особливими факторами, серед яких: підстави та процедура їх прийняття, предмет правового регулювання, часові межі дії, комплексний (міжгалузевий) характер.

Використані джерела

1. Черданцев А. Ф. Специализация и структура норм права / А. Ф. Черданцев // Правоведение. – 1970. – № 1. – С. 41–49.
2. *Нормы советского права*. Проблемы теории / под ред. д-ра юрид. наук, проф. М. И. Байтина и д-ра юрид. наук, проф. В. К. Бабаева. – Саратов, 1987. – 232 с.
3. Венгеров А. Б. Теория государства и права : учеб. для юрид. вузов / А. Б. Венгеров. – 3-е изд. – М. : Юриспруденция, 2000. – 528 с.
4. Спасибо-Фатеева І. Колізія загальних та спеціальних норм (на трьох прикладах судової практики) / І. Спасибо-Фатеева // Приватне право. – 2013. – № 1. – С. 166–175.
5. *Загальна теорія держави і права* : підруч. / М. В. Цвік, В. Д. Ткаченко, Л. Л. Богачова [та ін.] / за ред. М. В. Цвіка, В. Д. Ткаченка, О. В. Петришина. – Харків, 2002.
6. Свидлов Н. М. Специальные нормы в уголовном праве : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; исправительно-трудовое право» / Свидлов Николай Михайлович. – М., 1979. – 19 с.
7. *Загальна теорія держави і права* / за ред. проф. М. В. Цвіка, доц. В. Д. Ткаченка, проф. О. В. Петришина. – Харків : Право, 2002. – 432 с.

Барчук А. О. Надзвичайні закони в системі законодавства України

У статті визначена природа надзвичайних законів, з'ясовано їхнє співвідношення з іншими актами вищої юридичної сили. На основі аналізу співвідношення загального і спеціального регулювання встановлено місце надзвичайних законів у системі ієрархічної структури законодавства України.

Ключові слова: законодавство, загальне та спеціальне регулювання, закон, надзвичайний закон.

Барчук А. О. Чрезвычайные законы в системе законодательства Украины

В статье определена природа чрезвычайных законов, установлено их соотношение с иными актами высшей юридической силы. На основе анализа соотношения общего и специального правового регулирования установлено место чрезвычайных законов в системе иерархической структуры законодательства Украины.

Ключевые слова: законодательство, общее и специальное правовое регулирование, закон, чрезвычайный закон.

Barchuk A. Emergency laws in the legal system of Ukraine

The article defined the nature of emergency laws, clarified their relationship with other acts of higher legal force. By analyzing the ratio of general and special emergency regulation laws established place in the system of the hierarchical structure of the legislation of Ukraine.

Key words: law, general and special regulation, law, emergency law.

УДК 342.086

*Наталія Миколаївна Батанова,
науковий співробітник відділу правових проблем політології
Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України,
кандидат юридичних наук*

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ У КОНТЕКСТІ ВЗАЄМОДІЇ ДЕРЖАВИ ТА ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

В умовах становлення і розвитку громадянського суспільства й соціально-правової держави, яка отримала особливо широке конституційне визнання, на сучасному етапі світового конституційного процесу актуалізується проблематика конституційно-правової відповідальності, оскільки вона є однією з важливих та ефективних гарантій охорони Конституції України, суверенітету, суспільних й особистих інтересів.